

**КЪМ КОРЕНИТЕ НА БЪЛГАРСКАТА МУЗИКАЛНА КУЛТУРА ВЪВ ВАРНА
ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX^{ТИ} И ПЪРВИТЕ ДЕСЕТИЛЕТИЯ НА XX^{ТИ} ВЕК**

Константин Кукушев

***Резюме:** През втората половина на XIX в. Варна е един пъстър конгломерат в който сблъсъкът между етническите и религиозните култури се явява двигател на социално-икономическото и духовно-културното развитие. Сързващата нишка между тях е зараждащата се нова музикална култура. Тук са изведени актуални и за нашето съвремие процеси като: взаимоотношенията между различните етноси; взаимодействието между техните духовни култури; възпитателни и образователни проблеми във варненската етническа палитра; дипломацията и прагматизмът на варненското българско общество да воюва и да отстоява своите позиции в сложната конюнтура на тогавашното бурно и стихийно развитие и не на последно място умението на същите тези българи, призовани да защитават парадигмите на една висока духовност и реален хуманизъм...*

***Ключови думи:** музика, етнос, религия, култура*

Същността на така формулираната тема се базира на два тезиса. На пръв поглед те като че ли се противопоставят, но вниквайки в дълбочина, предлагат размисъл върху една твърде значима, изключително актуална, подлагана на перманентна дискусия и днес, истина! А тя е: различието и народностната личностна идентификация като неоспорима и плодотворна база на първите стъпки при формиране и изграждане на новата българска музикална култура в гр. Варна през втората половина на XIX и първите десетилетия на XX век.

Ето и двата тезиса, заимствани от Автобиографичните бележки на Добри Христов

„Как се учех сам?“:

Тезис първи:

„Баща ми беше корав българин, който като дете избягал от родния си град Казанлък, от турските там золуми и се настанил във Варна като кожухарски чирак. ...Майка ми говореше и турски и обичаше да пее тъжни турски песни, но пред тати турска дума не се изговаряше.“ [9, 361]

Тезис втори:

„И достигнах до там, че като третокласник можех вече и да нотирам и то не само прости песнички, а даже и твърде сложни, изпълнени с ориенталски мелодични и ритмични особености и капризи **турски шаркии**¹, които ми пееха мои съученици арменчета.“ [9, 361]

Тръгвайки от тезис първи логично се открояват няколко въпросителни градуала:

- ◆ за побългаряването и за смесените бракове във Варна;
- ◆ за традицията в семейството: поетична, музикално-песенна, танцова;
- ◆ за българското самоопределение, намерило „заплашителна“ строгост в открoвението на Добри Христов: „...но пред тати турска дума не се изговаряше!“

Кога и как се появява първият от тях - „Българското?“

Според историческите документи до средата на XIX век понятието „българско“ почти не съществува като явление във Варна. За първи път този въпрос се появява в кореспонденция между Христо Златев (учител в Шумен) и редактора на „Цариградски вестник“, Александър Ёкзарх. В отговор на идеята на Хр. Златев за откриване на българско училище във Варна, Ал. Ёкзарх му отговаря: „Приех навремя писмото, което от Варна ми писахте, което като прочетох възрадовахся за Вашите предложения много полезни, за да ся уреди тамо едно училище... Освен училище же добре би било да ся созида и една българска църкова у истий град Варна, понеже мнозина българи са принуждени зарад търговията си да пребивават тамо.“ [по 8, 144]

Следващата стъпка е същинското откриване на първото българско училище, което се предхожда от няколко силно мобилизиращи и стабилизиращи българите, събития. Тяхното начало откриваме извън

¹ шаркии, от тур: песни, мелодии; подч. К.К.

България: през 1857/58 г. в Москва е изграден **Славянски комитет**. Част от неговите програмни задачи са свързани с предоставяне на парични средства за училища, читалища, църкви, осигуряване на финансова помощ и на **Обществото за българска писменост** в Цариград. Идеите на Славянския комитет намират своето претворение и във Варна в дейността на руския вицеконсул Александър Викторович Рачинский, който пристига в града през 1859 г. и само за няколко месеца успява не само да раздвижи, но и да сплоти, да организира варненските българи, които по това време населяват около 130-135 къщи. В своите „Походные письма ополченца из Южной Бессарабии” той пише: „...там са българите, към които ме тегли душата ми; там е дивият фанатизъм на турците и коварното гръцко иго; тамо е упоритата римска пропаганда, за смазването на която никой не се труди. Не може тревожното сърце да изпитва тихи радости, не се радва душата от надежда да се върне скоро дома, в семейния кръг; жадното въображение задава непрекъснато работа на безпокойната мисъл, а тази мисъл пуска своите корени и душата се стреми към нещо неизпитано, самолюбието подбужда и ето аз съм на път към борбата.” [7, 271]

Фиг. № 1

Иларион Макариополски
(Стоян Стоянов Михайловски)
*06.09.1812, Елена;
†04.06.1875, Цариград

Следващите хронологически събития предизвикват нов интерес:

♦ 3 април 1860 г. в Цариград: по време на архиерейската служба Иларион Макариополски за първи път не споменава името на цариградския патриарх, което отприщва българския дух в борбата му за самостоятелна българска църква;

♦ 11 май 1860 г. - раждането на първата в историята на Варна **Българска училищна община** на чийто печат е изписано: **Согласие, Дързост и Успех!**

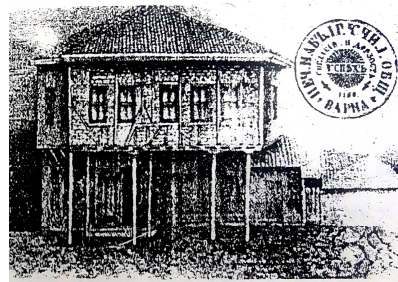

Фиг. № 2

♦ Така достигахме до 12 август 1860 г.: архимандрит Филарет, свещеник при руското консулство, тържествено освещава първото българско училище във Варна. Събитието е отразено и в пресата - вестник „България” пише:

„Чрезъ добросклонността на Варненският управител, Ашир бей, варненските българи сполучили да надвият интригите които пречали до сега за отварянието на едно българско училище въ Варна, тоя български град... Събранието се завършило с една песен испята за здравието на Н.И.В. Султанът и на неговият варненски наместник Ашир-бей.” [2]

Две години по-късно, 25 юли 1862 г. в присъствието на руския консул Ал. Рачински, на мютесарифа Ашир-бей и на всички българи е осветена новата постройка на българското училище.

Фиг. № 3

Първото българско училище (1862 г.)

Неговият първи учител, Константин Арабаджиев заедно с учениците си изпял „...няколко училищни песни, както и една песен за дългоденствие на султан Азиза – известната до Освобождението „Боже, царя пази”. [10, 11-12] Интересно е да подчертаем, че хвалебствените песни, които варненските ученици пеят са своеобразен щит срещу битувания гагаузки диалект –

така те подсигурият разпространението на българския език, чрез което подпомагат естественото формиране и израстване на българското самосъзнание.

Водосветът е извършен лично от гръцкия митрополит Порфирий, което подсказва и дипломатическите пътища на борба, която варненските българи водят срещу гърцизма в града.

И още един неопровержим факт – при липсата на материални средства първият етаж на българското училище бил превърнат тайно в черква, като през нощта на 14.02.1865 г. от с. Хадърджа (дн. Николаевка) са пренесени необходимите икони и църковна утвар: „... на сирни заговезни била открита новата църква с отслужване Божествена литургия от свещениците Константин Дъновски и Иван Громов. Последният дошъл нарочно от Хадърджа, заедно с черковните певци Петър Атанасов и Курти Добрев. Доведени били и учениците на брой около 120 души. Имало и селяни от Хадърджа. След отпуска учениците изпели в църквата песента на Султан Абдул Азис: „Весели ся наш народ” и с това завършило тържеството по откриване първата българска църква във Варна, посветена в чест на „Св. Архангел Михаил”. [4, 27]

Към опорните пунктове на това начало задължително следва да бъдат отнесени и

- ♦ откриването на първото читалище „Възрождение” (1870 г.) по инициатива на Янко Славчев и Димитър Станчев;

- ♦ основаването на първото в града ученическо дружество „Просвещение”;

- ♦ присъединяването на Варна към епархията на митрополит Симеон: варненските българи посрещат на 01. 12. 1872 г. своя владика, който още по-настойчиво поема борбата срещу засилилият се елинизъм в града;

Фиг. № 4
Митрополит Симеон
Варненски
(Одисей Николов
Попов)
*1840, Бургас,
†23.10.1937, Варна

- ♦ 1899 г. – Добри Христов заедно с Юрдан Тодоров инициират създаването на музикално дружество „Гусла”.

Всичко това оформя началния етап, първата официална защита на българщината в етнически разноцветна Варна; първата изява и на значително по-високото културно равнище на българската общност като цяло, по отношение на някои по-многобройни и компактни народностни групи. Тази варненска екзотика е съзрял и много живописно-картинно предал в своите „Пътни бележки” пътешественикът Медникаров, който през 1868 г. пише: „Местните жители на Варна са всичко друго само гърци не са, и няма и да станат. Твърде малко са успели до сега всите усилия на гърците владици и на пришелците Еллини за да ги погърчат. ...Гагаузите (християни-татари) говорят един груб турски език и ся отличават като човеци почти полудиви, буйни, жестоки, развратни и предадени на пиянство. Те нито в черкова ходят, нито децата си в училище дават.” [5]

Духовното развитие на града се осъществява в една непрекъсната борба както срещу феодалната османска административна система, така и срещу фанатизма на гръцкото духовенство, намерило във Варна благодатна почва за растеж. Гръцкият прозелитизъм преследва жестоко и брутално българския език, строежа на български училища както във Варна, така и в областта. Забележително е още и това, че господстващ език както в църквата, така и в обществото е бил турският - езикът на живеещите тук турци и варненски гагаузи, които са представлявали масата на християнското население. Независимо от турския език, на който се е осъществявало общуването, голяма част от тези гагаузи са се гърчели. Интересен е и фактът свързан с отпечатването на богослужебната литература на турски език, но с гръцки букви.

Смесените бракове – те са непосредствената връзка с второто стъпало: битоващата в семейството традиция. Напълно логично и закономерно е всяка една от етническите групи да съхранява грижливо своята собствена и поетична, и

музикално-песенна, и музикално-танцова традиция. Заселването на балканджиите-бекари във Варна често е свързано с последвалото тяхно задомяване за момичета най-често от гръцки и гагаузки семейства. Такъв е случаят и с родителите на Добри Христов. Това повежда след себе си развитието и утвърждаването на множество специфични за варненското гражданско общество семейни обичаи и традиции.

Фиг. № 5

Добри Христов
*14.12.1875, Варна;
†23.01.1941, София

Така ние се оказваме и пред третото стъпало на тезис първи: за българското самоопределение, за българщината. Тази българщина, която три пъти съгражда постройката на новото си училище (събаряно и ограбвано от фанатизирани и подтиквани от гърци погърчени гагаузи!) за да бъде осветено на 25 юли 1862 г. в присъствието на руския вицеконсул Александър Рачински, на мютесарифа Ашир-бей, на римокатолическия епископ Дамияни, на арменския владишки наместник, на чуждестранни консули, на цялото българско население. След водосвета умелата дипломация на варненските български първенци е деликатно продължена както от учителя Сава Доброплодни...

Фиг. № 6

Сава Хаджилиев Доброплодни
(фотография от 1879 г.)
*15.12.1820, Сливен;
†19.04.1894, София

...произнесъл приветственото си слово на български, турски и гръцки език, така и от ученическият „хор“ на Константин Арабаджиев (първият варненски учител), изпълнил с учениците песен за дългоденствието на Султан Абдул Азис - „Боже Царя пази.“

Фиг. № 7

Султан Абдул Азис
*1830, Константинопол
†1876, Константинопол

Тезис втори: ще го припомня!

„И достигнах до там, че като третокласник можех вече и да нотирам и то не само прости песнички, а даже и твърде сложни, изпълнени с ориенталски мелодични и ритмични особености и капризи турски шаркии, които ми пееха мои съученици арменчета.“

Интересно: българско момче записва богато орнаментирани турски песни, изпълнени от неговите арменски съученици. Това е примерно към 1900 г. Ако се върнем към времето, когато е съществувало „етническо спокойствие“, когато гърци, турци, българи, гагаузи, арменци, евреи не са издигали никакви „етно-декларации“ (към 1850 г.), то трябва да приемем неизбежните междуетнически връзки, оставили свое отражение и върху музиката, която присъства в семейните, светските и църковни обряди, празници, тържества... И може би обликът на отделните етнически групи във Варна би допълнил същността на тези връзки: за гагаузите вече бе споменато. Ето как е описана арменската общност:

Александър Олхин (руски вицеконсул след Ал. Рачински): „Арменското население във Варна и неговата община са много бедни, по-бедни от българите и много по-бедни от гърците... Равнището на възпитанието на арменците е много ниско, по-ниско отколкото при останалите християни. Във Варна има само едно арменско училище - мъжко, и то е в най-жалко състояние. В него има само двама учители, макар че там се учат повече от 100 момчета.” [8, 56-57]

Резултатите в „музикално” отношение? Откриваме ги в описаното от варненския кмет Кръстю-Иван Мирски² посрещане на първия български княз Александър Батемберг във Варна през 1879 г.: „Князът излезе на балкона след приемането на румънската депутация, когато се бяха събрали в двора на конака учениците и ученичките от училищата на различните народности в града, от които най-първо пееха българските и арменските ученици, нарочно за посрещането на княза съставени приятни и многозначущи песни...” [3]

Остават само догадките за мелодико-интонационните и ритмични особености на „многозначущите песни”! Неизбежно ще да е и отзвучаването в тях на гръцки ритмо-мелос по няколко причини: т. нар. силогос, гръцкото просветно дружество, което се среща във Варна и под названието „Общество за разпространение на знанията” или „Общество на любителите на изкуството” от 1871 г. има за цел „разпространение на гръцката просвета сред всички слоеве на народа в гр. Варна и околностите му.” [8, 174]

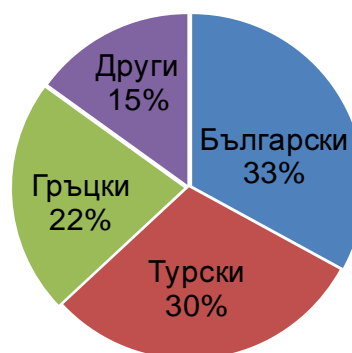
В подкрепа на това са и следните факти:

- ◆ към 1872 г., когато Българското читалищно дружество „Възрождение” наброява едва 43 члена, гръцкото „Общество на любителите на изкуството” има 187;

- ◆ за трите поредни години на съществуване „Българското читалищно дружество” има приходи и разходи около 18 хиляди гроша, докато в гръцкото само за една година те са към 25 хиляди, като и двете организации имат сходни и аналогични функции.

² *15.01.1852, Котел; †07.05.1920, Варна.

Стихийното икономическо развитие преди Освобождението (1878) е една от причините за увеличаване на българите в самия град. Приливът на разорено българско население от балканските райони не само засилва „българското” във Варна, то носи със себе си нов по-жизнен български дух и съзнание. След Освобождението Варна е вторият по големина град на България, но българите тук са все още малцинство: към 1888 г. българският език е матерен едва за 33% - 8449 от всичко 25 256 жители. След него следват турски - 7569, гръцки - 5423 и т.н. [6, 80-81]

Фиг. № 8
РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА МАЙЧИНИЯ ЕЗИК
ВЪВ ВАРНА

В обстановка на бавно, мъчително обновително съживяване и възраждане, Варна навлиза в ХХ-то столетие. Първите две десетилетия още носят в себе си „езиков” трудно преодолим проблем. На 15.IX.1913 г. Варненското културно-просветно и читалищно дружество излиза пред своите граждани с настоятелен апел:

„Цели 35 години се изпълват от Освобождението ни от турско робство и от създаването на българската държава, но във Варна – главния търговски град на България – наместо български език, който е официален език на страната, продължаваме да слушаме, дори и от българи все турски или гръцки по улици и стъгди, по тържища и сбиряща, по дюгени и кръчми, по гостоприемници и гостилници, в работилници и еснафски дружби, в учреждения и заведения, па дори и в българските училища и военни казарми.

Дружеството счете за повелителен свой дълг да постави като пръв въпрос от своята дейност: повсеместното говорене на български език във Варна.” [1, 6]

Призивът „**ГОВОРЕТЕ БЪЛГАРСКИ!**” е ярко доказателство за все още търсеция брод духовен процес-израстване и съзидане облика на българщината във Варна.

В заключение: от една страна тези етнически пластове във Варна са забавяли и задържали изграждащото се българско музикално-интонационно поле, от друга, те са били благодатна почва за изследователските стремежи на един от най-първите български композитори - Добри Христов. Възможностите, които тези разнородни етнически полюси му предлагат да извлече, да съпостави, да сравни, а впоследствие и да обоснове спецификата на чисто българската народна песен и танц.

От втора, много по-значима страна, благоприятната еволюция в развитието на междуетническите взаимоотношения и оформяне новия облик на Варна очертават завършека на българското Възраждане в града. Този финалис на варненското Възраждане достига своята кулминация на 25 март 1926 г., когато Варненското културно-просветно и читалищно дружество приема предложението на група ентузиаста от Варна за провеждане на ПЪРВИТЕ БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ МУЗИКАЛНИ ТЪРЖЕСТВА, заели почетна позиция на кулминация-инициалис: начало на смело и упорито отстояване достиженията на българската духовност, защитена днес в дните на ММФ „Варненско лято”.

Това е добрият плод от противодействията и единоедействията във варненското гражданско общество и неговото българско музикално формиране и израстване през втората половина на XIX и първите десетилетия на XX век!

Вместо епилог:

„Искаш ли да узнаеш как се управлява една държава и каква е нравствеността ѝ – вслушай се в нейната музика!”

Конфуций (551 – 479 пр.н.е.)

Използвана литература

1. Варненско културно-просветно дружество. Говорете български. Варна, 1913. Кн. I.
2. Дописка. В-к България. Средец, 21.09.1860, N79.
3. Мирски, Кр. Посрещането на първия български княз Александър Батемберг във Варна, 1879.
4. Петдесет години на първата българска църква „Св. Архангел Михаил” в гр. Варна. 1915.
5. Пътни бележки от Медникаров. В-к Македония. Цариград, 22.04.1868.
6. Резултати от преброяването на населението в Северна и Южна България на 1 януарий 1888 г. Кн. 2. Варненски окръг, табл. V: Матерен език. Сс. 80-81.
7. Тонев, В. Александър Рачински и учебното дело в България след Кримската война. В: В памет на академик Михаил Димитров. С. 1974.
8. Тонев, В. Българското Черноморие през Възраждането. С. 1995. 383 с.
9. Христов, Д. Музикално - теоретично и публицистично наследство. Т. II. С., 1970.
10. Церов, И. Костадин Т. Арабаджиев – първи български учител във Варна. В: Известия на варненското археологическо дружество. Кн. VI. 1914, стр. 11-12.
11. Щелкунов, А. Александр Рачинский. С., 2010. 191 с.

***

За контакти:

проф. д-р Константин Божилов Кукушев
ВСУ „Черноризец Храбър”

GSM: 0886 23 67 67

e-mail: k.kukushev@abv.bg